

SANTONINOV ITINERARIUM

Josip Turk

V spodaj navedenem delu nam Vale obširno popisuje, katerim prelatom je Pavel Santonino služil kot kancler oglejske patriarške kurije in kakšne so bile njegove družinske razmere. Na Furlansko je prišel v času sedisvakance oglejskega patriarhata, ki je trajala od 19. marca 1465, od smrti patriarha in kardinala Ludovika Trevisana (tudi v najnovejši literaturi, brez podlage v dokumentih, imenovanega s priimkom Scarampo ali Scarampo-Mezzarota), do nastopa patriarha in kardinala Marka Barbo (1471—1491). Prvikrat srečamo kanclerja Santonina na listini oglejskega generalnega vikarja ferentinskega škofa Andreja z dne 27. aprila 1469, zadnjikrat pa l. 1506 pod patriarhom Dominikom Grimanijem, dočim mu je l. 1510 sledil v isti službi njegov sin Avguštin.

Ta Pavel Santonino (Sanctoninus ali de Sanctoninis) nas mora zanimati ne toliko kot kancler oglejske patriarške kurije, ki je večinoma lastnoročno spisal 16 zvezkov aktov iste kurije za čas 1472—1494 in akte, ki jih vsebuje *Visitationum Liber* za l. 1488—1495, temveč veliko bolj zato, ker je, pač v zvezi s svojo kanclersko službo, priredil svojevrsten spis, ki ga sam imenuje *Itinerarium*. Že pred sto leti sta se ta spis in njega avktor čisto kratko omenjala v furlanski literarni zgodovini s pripombo, da se je spis ohranil v Vatikanski biblioteki. Nato sta bila oba zopet skoraj čisto pozabljena, dokler ni l. 1937 in 1938 opozoril nanju kardinal Giovanni Mercati pri študiju rokopisa Cod. Vat. Lat. 3795. Sedaj pa imamo Santoninov *Itinerarium* pred seboj v izdaji, ki jo je priredil nadškofof. arhivar v Vidmu msgr. Giuseppe Vale pod naslovom *Itinerario di Paolo Santonino in Carintia, Stiria e Carniola negli anni 1485—1487* (Biblioteca Apostolica Vaticana, *Studi e testi* 103), Città del Vaticano 1943, 8°, str. IX—X, 303. Iz te izdaje smo posneli zgornje biografske podatke o Santoninu po Valejevi razpravi, ki obsega prvih 119 strani pod naslovom *Avvenimenti nella diocesi di Aquileia mentre visse in Udine Paolo Santonino*. Nudi nam iz aktov patriarške kurije tega časa podatke s teksti, ki nam pojasnjujejo razmere v oglejski škofiji in tako potrjujejo ali dopolnjujejo podatke Santoninovega *Itinerarija*. Posebej moramo tu opozoriti na tri poglavja: poglavje o turških vpadih na ozemlje oglejske škofije, poglavje o posledicah vojne med cesarjem Friderikom III. in ogrskim kraljem Matijo Korvinom in poglavje o trenju oglejskih patriarhov s cesarjem in goriškimi grofi zaradi patronatov, ki so jih ti podedovali po celjskih grofih. Že v teh razpravah zadenemo na mnogo gradiva, ki se nanaša na slovensko ozemlje. Ostale strani pa obsega tekst Santoninovega *Itinerarija* z izdajateljevimi stvarnimi pripombami.

Če imajo Santoninovi uradni spisi značaj pisarniških aktov de mandato, pa ima njegov *Itinerarij* značaj čisto samostojnega literarnega spisa, pisanega v gladki humanistični latinščini in, kakor vsi Santoninovi akti, v kaligrafični humanistični pisavi. Spis nam razodeva humanistično dobro izobraženega in sposobnega pisatelja, ki ima lep dar za opazovanje in karakteristiko ljudi, narave in lepote, in se zato lepo sklada s sicer znano humanistično korografično in etnografsko literaturo. V njej zavzema posebno mesto po svoji originalni vsebini. Popisuje namreč Koroško, Kranjsko in Štajersko, ki so spadale pod oglejsko škofijo, in mora zaradi tega prav nas Slovence še posebno zanimati. Priznati moramo, da je avktor nepristranski opazovalec in ocenjevalec, ki se nič ne obotavlja podčrtati vrline in prednosti prebivalcev teh dežel

v marsikaterem oziru tudi pred Italijani, čeprav je seveda tudi na njegova zanimanja in njegove sodbe vplivala njegova doba, doba humanizma s svojim posebnim okusom, ko n. pr. ljudstvo teh dežel imenuje barbarsko, ne v zaničljivem, temveč klasičnem ali humanističnem smislu kot neromansko. Gradivo za svoj spis si je nabral, ko je kot kancler oglejske patriarške kurije za časa patriarha Marka Barbo l. 1485, 1486 in 1487 spremljal njegovega generalnega vikarja kaprulanskega škofa Petra Karla na njegovi vizitaciji Koroške, Kranjske in Štajerske. Kar je na svojih potih videl in doživel, je hotel opisati sebi v spomin, v pouk in zabavo svojem videmskim prijateljem in morda v zagovor proti kakšnim obrekovalcem, češ da se je podal le na zabavno in trgovsko potovanje. Sam pravi namreč, glede hrane vsekakor napačno posplošujoč primer, pri katerem to zabeleži, vendar pa dobro označujoč svoje močne občutke pri vseh doživljajih: *Dicet forte aliquis: Caprulanus presul et Sanctoninus secretarius vadunt ad gaudia et ad thesauros comparandos libentissime, vere si recte considerabit, liquido cognoscet alemanicis ferculis plus fellis quam dulcedinis admixtum esse et si aliquid auri et argenti comparatur, non sine sudore, non absque periculo et gravi incomodo colligitur* (str. 189). Za njegov spis je moral zvedeti in se zanimati tudi patriarh kardinal Dominik Grimani, ki mu ga je potem Santonino tudi podaril. Grimani ga je moral brati z zanimanjem, saj je živo opisoval velik del njegove škofije, ki ga sam ni mogel obiskati, a se je vendarle želel poučiti o tamošnjih razmerah, šegah in navadah. Iz Grimanijeve knjižnice je dobil rokopis njegov nečak kardinal Marino († 1546), potem ga je junija 1547 kupil Viljem Sirleto in končno je meseca aprila l. 1549 prišel v Vatikansko biblioteko.

Itinerarium sestoji iz treh delov. V prvem delu opisuje vizitacijsko pot po Koroškem v Ziljski dolini od 29. septembra do 11. novembra 1485; drugi del vizitacijsko pot od 25. avgusta do 1. oktobra 1486, ki je šla preko Gorenjske na Koroško v Dravsko dolino; tretji del pa vizitacijo Spodnje Štajerske v času od 7. maja do 8. junija 1487. Sicer je Santonino še dvakrat potem spremljal oglejskega vizitatorja po naših krajih: l. 1492 pri vizitaciji Kranjske in l. 1494 pri vizitaciji Kranjske in Spodnje Štajerske, a opisal je le svoja prva tri potovanja. Potopis je kulturnozgodovinsko zelo zanimiv.

Ne moremo tukaj tega za nas tako dragocenega kulturnozgodovinskega vira popolnoma izčrpati in opozarjati na vse važne podrobnosti ali pa naštevati pogoške in stvarnih pripombah Valejeve edicije. Tu hočemo opozoriti na Santoninovo delo le toliko, da ga splošno vsestransko označimo in pokažemo, da mimo njega ne bo mogel iti nihče, ki si bo skušal ustvariti zgodovinsko sliko kulturnih razmer na naših tleh proti koncu 15. stoletja. Zato nudi delo pomembno dopolnitev slike, ki jo je prikazal Gruden v svojem spisu »Cerkvene razmere med Slovenci v 15. stoletju in ustanovitev ljubljanske škofije«. Čisto natančno nam Santonino popisuje svojo in vizitatorjevo pot: kakšne so bile prometne razmere, kakšno je bilo vreme, kje so počivali, spali, obedovali, kaj so jedli in pili, kje in koliko jih je škof birmal, katere cerkve in oltarje je posvetil, kakšne odredbe je izdal. Popisuje nam deželo, kraje, ljudi, gradove, samostane, mesta in vasi, cerkve, župnišča, družabnost in stare spomenike. Opozarja na razlike med svojo deželo in našimi pokrajinami v značaju, veri in kulturi. Omenja arhidiakone in župnike po imenu in označuje njihov zunanji položaj, omenja število duhovnikov, ki so službovali v isti župniji, in obseg župnij, ko pove število podružnic, nekatere podružnice pa omenja in opisuje še posebej.

Splošno moramo reči, da so potnikom prijazno sliko naravnih lepote kvarili le žalostni prizori številnih ruševin in pogorišč, ki so jih pustili za seboj turški roparji. V življenju višjih posvetnih krogov in duhovščine opazujemo precej razrahljane moralne razmere, ki so bile posledica njihove cerkvene zapuščenosti. Na mnogih krajih so prišli k birmi že zelo odrasli ljudje, ponekod celo pueri septuagenarii (str. 227). Duhovščina je bila v veliki meri vdana posvetni lagodnosti in je kljub številnim cerkvenim prepovedim in sankcijam živela v konkubinatih. Vendar je bilo ljudstvo veri in Cerkvi globoko vdano in tako pobožno, da ga stavi Santonino Italijanom za zgled; zlasti ne more prehvaliti dostojnega in resnega vedenja ljudstva pri svetih obredih.

V pogledu na vernost in pobožnost nam nudi zlasti lepo sliko o Beljaku: Nobiles vero, cives et vulgares indifferenter singulis diebus intrant ecclesiam tantaque devotione et silentio divinis vacant, ut omnes Carthusiensium religionem profiteri existimares (str. 197). Pri češčenju sv. Rešnjega Telesa tanta erat omnibus devotio et attentio, ut cuiusvis perfidi hominis cor ad compunctionem et lachrimas eorum exemplo tractum fuisset (str. 195). Ko je imel škof vespere, tot populus affuit consueta usus devotione et continuo silentio, in quo nec parvulum quidem suo loco dimoveri vidisses. Erubescant ergo itali et de sua levitate et indevotione confundantur religionemque et modestiam a barbaris discant (str. 196). Pridigalo se je v Beljaku vsak praznik nemško: singulis etiam festis fit sermo germana lingua ad populum... ad quem concurrunt omnes et cum magna profecto attentione audiunt verbum dei (str. 196). Ta globokovernost Beljaka je razumljiva, če upoštevamo, kaj nam pove Santonino o tamkajšnjih duhovnikih in vernikih: Sunt presbiteri ipsius loci satis eruditi et in primis honesti. ... matrone vero pudice, virgines venuste et honeste et alie mulieres a virorum probitate non degenerantes (str. 197). Na vseh birmah in posvečenjih: Nullibi rixa aut controversia aliqua commissa est aut minimum scandalum emersit. Erubescant igitur foroiulienses rustici, qui a gentibus barbaris modestia et religione superantur (str. 170).

O Kranjcih pravi: Servatur fere ubique sclavum idioma, sunt fere omnes utriusque sexus formosi albique coloris (str. 191). O Koroščih nam v splošni oznaki pove že več: Omnibus in locis, ubi fuimus et de quibus supra dictum est, invenimus feminas maribus pulchriores, habent tamen omnes fere utriusque sexus tumentia guttura, que ex aquarum frigiditate vel cruditate gigni putaverim. A plebe S. Danielis vallis Gille infra usque Villacum admixti sunt sclavi alemanis et utraque natio utrumque idioma callet. Vacant mirabiliter comensationibus bibitionibusque adeo, ut diebus et noctibus non cessent, videnturque in appositione plurium et diversorum ferculorum appetitum renovare semper, ita ut qui viderit non temere dicat eas gentes omnipotentes habere stomachos. Abundant ubique anseribus et hinc est quod etiam infirmi rustici plumeos habent lectos (str. 169 sl.). Iz tega se vidi, da so Korošci dobro živeli. A še bolje so živeli Štajerci, zato nam o njih tudi največ pove. Če beremo to danes, se nam res morajo vzbujati velike skomine ob zavesti, kako globoko smo padli. O Štajercih, zlasti onih ob Savinji, piše: Incole et provinciales, et mares et femine deformes sunt et immunde vivunt, magis quam Cilenses, non tamen habent tumentia guttura. Profitentur fere omnes sclavum idioma, licet etiam germanam linguam norint, tantusque ubique et anserum et anatum numerus cernitur, ut plures alibi non viderim (str. 266). Cene živilom so bile nizke: Datur anser pro soldis quinque, anax pro tribus, gallina pro duobus et tribus ad maximum, capo pro quatuor, vitulus pro viginti, viginti quinque et ad summum pro triginta etiam si sit optime saginatus, edus de melioribus pro decem, lepus pro quinque, columbus silvester pro duo, porcus perpinguis et magnus pro ducato, bos pinguis et bonus pro aureis duobus, castratus pro soldis viginti, quo fit ut copiosissime vivant et carnibus mirum in modum repleantur (prav tam). Savinjski arhidiacon in konjiški župnik je za svoje ljudi v župnišču porabil: Narravit mihi dominus Valentinus archiaconus, quod etiam de eo alii plures retulerunt: quolibet anno consumere in domo sua boves viginti, castratos et oves ultra centum, porcos viginti quinque; anseres sexaginta et supra, gallinas, capones et pullos ad quadringentos, sextaria frumenti ducenta, congia vini tercenta, nec est ex toto mirum cum omni fere tempore domi habeat inter clericos et laicos homines septuaginta, quorum opera et ad divina et ad diversa officia utitur (prav tam). Tako piše Santonino pri datumu 5. junija 1487, pri datumu 12. maja 1487 pa pravi, da ima isti arhidiacon Valentin Fabri na hrani do 43 oseb in med temi devet službujočih duhovnikov (str. 226).

Da predočimo Santoninov pripovedovalni slog, naj navedemo, kaj nam pripoveduje o javni varnosti in klativitezih 15. stoletja: Discurrunt preterea dietim per ipsam campaneam Petovie sive Drave et alia vicina loca multi et varii latrones, qui itinerantibus insidiantur eosque et vestibus et pecuniis (ut levius faciliusque gradientur) exonerant; sed in vitam alicuius nequaquam machinantur aut in sanguinem seviunt

humanum, quod eos ad hunc finem facere putaverim, ut vivos a se dimissos iterum data occasione spoliare valeant. Exercetur et id rapine genus aliis pluribus in locis districtus Saunie, non per ungaros (ut dicunt), sed ab ipsis provincialibus nec modus aliquis aut remedium dari potest ob dissensionem imperialem cum rege Ungarie; et quod detestabilius est et maxime improbandum, dicuntur non nulli ex familiaribus prefectorum arcium in predas huiusmodi exire et ex spoliis postmodum dominis suis porrigere portionem (str. 235).

Torej je tedaj obenem ropala sodrga in pokvarjena inteligenca, izkoriščajoč vojne razmere in socialno vprašanje, vendar človeške krvi ni prelivala. No, nekateri so se znali tudi s takimi roparji lepo sporazumeti: Fuit dominus antistes noster sepius pavidus, fuerunt et ceteri comites in timore propter tam scelestos et nefandos predones, qui nobis interdum dum provinciam lustravimus occurrerunt. Quos tamen industria, sapientia et auctoritate R. di patris domini archidiaconi nostri ... vacuos et illusos dimisimus.

Seveda se v daljnih hribovskih krajih tudi ni bilo mogoče briti tako, kakor bi si bil Santonino želel. O brivski kulturi nam pripoveduje naslednje: Patiuntur ubique gentes ipse tam in oppidis et castris quam in rure maximum defectum tonsorum, cum nulibi fere bonus tonsor imo nec malus, qui publicam tabernam habeat, inveniatur. Prestant tamen sibi invicem, qualia possunt et sciunt ea in re mutua officia, quorum exhibitio numquam est sine dolore, sanguine et lachrimis, nec aliter contigere posset, cum sint admodum in arte tonsoria rudes et inexercitati habeantque novaculas non acutas, sed omnino retusas et imparatas, que etiam bubulis graves essent. Et qui vidit et expertus est, testimonium perhibet, et credite quia testimonium meum verum est; sum namque pluries eiusmodi martyrium passus et plures etiam cicatrices in corpore meo porto (str. 170 sl.).

Ran in krvi se Santonino spominja tudi tedaj, ko govori o stanovanjski kulturi in o nevšečnostih, ki je nanje včasih naletela vizitacijska komisija: XXV. mensis (maja 1487) surrexerunt aliqui ex nostra comitiva valde mane, quia per totam noctem eos acriter pugnare oportuit cum cimicibus, pulicibus et aliis diris animalibus, que ex omni genere musicorum adversus eos concurrerant. Qui tamen victi et debellati e cubili precipites (ut ita dixerim) fugierunt. Ostendebat unus quisque varios in proprio corpore ittus et vulnera in bello accepta, de quibus vivus adhuc pene manabat cruor. Primi autem ex profugis fuere dominus archidiaconus, D. Sixtus et dominus Martinus ... Sanctoninus vero futuram pugnam cum hostibus providens in ligneo scamno dormivit, duro quidem et angusto, super quo, si aliquando laterum vices mutare voluit, id non nisi prius staret pedibus, efficere potuit, alias omnino casum dedisset et forte gravem (str. 249).

Včasih je res naneslo tako, da so morali napraviti boren prigrizek v preprosti krčmi ali v okajeni kmečki hiši ali pa pod milim nebom in je Santonino že kratek glad imenoval štiridesetdnevni post, splošno pa jim je bilo v župniščih, samostanih in gradovih dobro in celo razkošno postreženo. V svoj spis je vpletel pravo zbirko jedilnih listov. Zlasti je Santonino cenil ribe. Ko ob neki priliki zopet omenja mastne kokoši, ki so najprej prišle na vrsto, pristavlja: »quas valenti appetitu comedimus usque ad ossa exclusive« (str. 209). Hvali sladko rebulo, a tudi kislega vina ne pozabi omeniti. Nazorno opisuje, kako so raje vsi trpeli žejo, kakor da bi ga pokusili, le arhidiakon se je ob neki priliki ojunačil in ga z veliko muko pil: Et idem dominus archidiaconus si interdum ex dicto bibebat vino, semper iucundum et letum vultum in tristem, distortum et lamentabilem cum oculorum etiam revolutione mutabat (str. 211). V Beljaku so imeli obed, ki o njem pravi: Fuit profecto prandium opulentissimum, ex quo ad tres ut ita dixerim dies optime refecti sumus (str. 217). Tudi konjiškega župnika pohvali: Paravit etiam cenam lautissimam et prandio non deteriozem, que etiam cuilibet Cardinali sufficiens et digna fuisset (str. 225).

Že v tej uživanjaželjnosti se nam razodeva moda renesančnega človeka. V življenju višjih krogov te dobe pa je značilna tudi neka surovost, o kateri najdemo tudi pri Santoninu nekaj podatkov. V Nussdorf na Koroškem je n. pr. tudi goriški grof

pripeljal nekaj svojih služabnikov k birmi. Ko je videl, kako škof birmuje in da ne deli klofut, kakor si je mislil, je, rekoč: »da škof ne dela prav«, hitro planil iz cerkve in vpričo škofa prisolil vsakemu svojemu birmancu krepko zaušnico ter odjezdil z njimi domov, ne da bi bil škofa pozdravil. V gradu na Vitanju je vizitatorjev kaplan igral karte z graščakovo hčerko pro inferendis alapis, que dum vincebat audacter percutiebat victum (str. 255).

Še bolj pa je za renesančnega človeka značilna počutnost in moralna laksnost, ki je vplivala tudi na Santonina. Značilno je, kako rad se je zlasti po gradovih s svojimi pogledi obešal na žensko telesno lepoto in kako podcenjuje veliko večjo lepoto duše, ki odseva iz vsakega tudi manj lepega telesa. Dasi je bil veren mož, se zaradi tega bližnjih priložnosti za greh le ni izogibal, kakor se tu in tam skoraj nehote izda. Parkrat omenja v obrobnikih svojo počutnost ob strani telesno lepe, zlasti koketne ženske pri razkošnem obedu in pri opojni pijači. Takšni obrobniki so: *Periculosa et molesta tentatio ali Dura continentia ali Sensi hic aliam legem immutatam in membris meis legi dei repugnantem*. Še bolj odkrito govori, ko pripoveduje, kako je najmlajša in najlepša izmed dominikank v Studenicah v zboru svojih sosestra umivala v samostanu glavo gospodu vizitatorju in kako je ta vse to mirno prenašal, pri tem pa izda sebe in svojo dobo, ko pripomni: *et quis respuisset eiusmodi, a virginibus et quidem speciosis; nihil tamen inhonesti in his ab aliquo admissum, saltem opere, animo autem et voluntate vix forte intra continentie limites perseveratum* (str. 247). Značilna za mehkužnost tedanje družbe in za zmedo moralnih pojmov tudi pri Santoninu samem, zlasti v zvezi z njegovimi zgornjimi izjavami, je mehka masaža, ki jo je Santonino po kratkem obotavljanju sprejel v neki grajski kopalnici od 20 letne lepe graščakove žene (vpričo in) na povelje njenega moža. Santonino namreč pripominja: *Ascriberet forte aliquis, consuetudinis loci ignarus, hoc ipsum pudicissime femine vitio eiusque marito insipientie et levitati, qui propriam coniugem iuvenem presertim et speciosam ad serviendum homini alienigene duxisset in balneum, sed si mores provincie attente consideret, id totum summe laudi et virtuti utriusque attribuet* (str. 160 sl.). Dva dni nato je Santonino isto ženo peljal k birmi kot njen birmanski boter. Če so bili v 15. in 16. stol. v oglejski škofiji večkrat tudi moški lahko birmanski botri ženskim osebam, je bila to že sama na sebi precej neprimerna razvada. A naravnost lascivno frivolno je Santoninovo opisovanje tega njegovega botrovanja: *Crismavit postea episcopus nonnullos, inter quos fuerunt plures nobiliste, multorum filiorum matres. Santoninus vero ad confirmationis munus non portavit, sed brachio iuncto duxit et tenuit Magnificam Dominam Barbaram Flosperger, de cuius dotibus animi et corporis venustate superius dictum est. Hec illa est, que ipsi Sanctonino tam officiosam in balneo se prestitit et hodie sincere benevolentie spirituale vinculum quo fortius diutiusque maneret addere voluit annuente marito* (str. 162). Zato ni čudno, če je Santonino v moralnem oziru tako prizanesljiv, da nič ne omenja, kaj se je na vizitaciji ukrenilo proti nevdržnemu kleru, če se je sploh kaj ukrenilo, in da se izraža le bolj evfemistično. Tako n. pr. zapiše o koroških duhovnikih: *Sacerdotes pro maiori parte ancillas habent et quidem iuvenes et pulchras, quibus etiam subministre date sunt*. Šele obrobnik *De incontinentia sacerdotum* nam pove, na kaj misli. Ta Santoninova prizanesljivost je tem bolj čudna, ker je kot kancler oglejske patriarške kurije moral pač dobro vedeti, koliko dekretov je kurija že razposlala zoper to zlo prav v njegovem času, žal, da brez uspeha. Santonino sicer dostavi: *Nec propterea laici scandalizantur, nam ab eis fere ubique venerantur, observantur et magno habentur in pretio*. Toda že se je bližal čas, ko je potem, čeprav brez prave osebne legitimacije, izpodkopal duhovščini ugled in spoštovanje s svojimi sovražnimi invektivami Martin Luther, ki je prav tedaj namerjal svoje prve korake v svet — po svoji otroški, oziroma revni očetovi sobi.

Kot humanist se je Santonino na svojem potovanju zanimal tudi za knjige. Tako omenja *libros quoque diversos*, ki jih je videl v kranjskem župnišču (str. 183). V Dol-sachu na Koroškem je bil župnik Lenart Frusperger *habens bibliothecam sacris codicibus mirifice refertam et in pontificio iure aliquid sciens* (str. 140). Še bolj zanimivo

je, kar nam poroča o knjižnici kartuzijanskega samostana v Žičah: *Cernuntur in ipsa biblioteca ad duomilia et ultra librorum volumina, in omni scientia, et pro maiori parte in pergameno descripta, antiqua etiam et calamo exarata, non ut iam moris est impressa* (str. 257).

Opozorimo naj nadalje kratko še na to, da najdemo pri Santoninu arheološko (glej GMDS XXIII, 1942, str. 95 sl.), umetnostno-zgodovinsko, glasbeno-zgodovinsko, gledališko-zgodovinsko in liturgično-zgodovinsko važne podatke.

Za cerkveno zgodovino je posebej zanimiva njegova beležka o župnijah oglejske in ljubljanske škofije na Štajerskem. Prva župnija na Štajerskem, ki jo je z vizitatorjem obiskal, je bila Nova Cerkev. Pri tej priliki pravi: *et numquam ab itinere cessavimus, usque ad parochialem ecclesiam S. Leonardi, que Nova Ecclesiā cognominatur; et hec prima est que occurrit in archidiaconatu Saunie aquileiensis diocesis, nam alie sunt diocesis laybacensis* (str. 224 sl.). Ta podatek je posebej zanimiv, če upoštevamo, kdo je Santonino, kdaj in kako je bila ustanovljena ljubljanska škofija.

O ljubljanski škofiji nam Vale v svoji razpravi (str. 73) citira okrožnico oglejskega generalnega vikarja Buzio z dne 19. avgusta 1485 na vse arhidiacone, župnike, župne vikarje, stalne vikarje in rektorje cerkva, naj nikar ne sprejemajo v dušno-pastirsko službo duhovnikov iz ljubljanske škofije, ker mu je ljubljanski škof Sigismund Lamberg sporočil, da so vsi duhovniki, ki pridejo iz ljubljanske škofije brez njegovih dimisorialij, zaradi konkubinata izobčeni iz Cerkve in naj se zato nikar ne sprejmejo v službo. Toda to je važno predvsem za vprašanje moralne duhovniške discipline, a se dotika tudi vprašanja o mejah med oglejsko in ljubljansko škofijo. In vprav v tem oziru je važen zgornji Santoninov podatek. Pričakovati bi namreč smeli, da je bil Santonino, ki je kmalu po ustanovitvi ljubljanske škofije postal kancler patriarške kurije, o tej stvari dobro poučen, zlasti še, ko se je z vizitatorjem večkrat napotil na vizitacijo župnij oglejske škofije v njenem avstrijskem delu. Kakor na Štajerskem, tako tudi na Kranjskem in na Koroškem ni oglejski vizitator tedaj vizitiral nobene župnije, ki je bila ob ustanovitvi ljubljanske škofije inkorporirana ali ljubljanski škofovski menzi ali pa ljubljanskemu stolnemu kapitlju. Morda je bil vesel, če mu tega iz kakršnega koli razloga ni bilo treba.

Kakor sem pojasnil v svoji razpravi »O početkih ljubljanske škofije« (ČZN XXXII, 1937), si je inkorporirane župnije ljubljanska škofija priposestovala tako, da je inkorporacijo napačno zamenjavala z dismembracijo župnij od oglejske škofije. Za svoje pravice do teh župnij se v Ogleju za časa Santoninovega kanclerstva mogoče niso prav brigali. Čudno to ne bi bilo, kajti kakor smo zgoraj omenili, se je patriarh kardinal Marko Barbo ustavil v Ogleju samo mimogrede l. 1472, namesto njega pa so vladali generalni vikarji, ki so imeli svoje škofovske sedeže drugod in so se poleg tega dosti hitro menjavali. Tako je mogel biti tudi Santonino, najsi bo od katere koli strani že, napačno poučen, da so imenovane inkorporirane župnije postale teritorij ljubljanske škofije že z inkorporacijo samo, zlasti ker se je inkorporacija teh župnij izvršila prav ob ustanovitvi ljubljanske škofije in intuitu dotacije ljubljanskih škofijskih ustanov, škofovske menze in stolnega kapitlja. Tako so namreč mislili tudi v Ljubljani in predvsem v Ljubljani. Poleg teh čisto individualnih okoliščin dotacije ljubljanskih škofijskih ustanov ob ustanovitvi ljubljanske škofije je dala povod temu napačnemu naziranju še neka druga individualna okoliščina pri ustanovitvi škofije, namreč dejstvo, da je tudi pri jedrnih župnijah ljubljanske škofije, št. Petru pri Ljubljani in št. Jerneju na Dolenjskem, ki sta bili v papeževi ustanovni listini za ljubljansko škofijo res razdeljeni od oglejske škofije kot prvi teritorij ljubljanske škofije, vprašanje inkorporacije igralo veliko vlogo. Kajti št. Peter pri Ljubljani je bil prej inkorporiran cistercijanskemu samostanu v Dunajskem Novem mestu, št. Jernej pa cistercijanskemu samostanu v Kostanjevici. To inkorporacijo je papež prekinil in nadomestil z inkorporacijo ljubljanski škofovski menzi (št. Peter pri Ljubljani), oziroma ljubljanskemu stolnemu kapitlju (št. Jernej na Dol.). In v Ljubljani so mislili, da je bila prav ta inkorporacija vzrok, da sta bili ti dve jedrni župniji ob ustanovitvi ljubljanske škofije razdeljeni od oglejske škofije, ne pa izrečna papeževa odločba o raz-

delitvi. Zamenjavali so »ki« s »ker« (quae s quatenus); župniji, ki sta bili inkorporirani ljubljanskim ustanovam ob ustanovitvi ljubljanske škofije in sta pripadli kot svojski teritorij ljubljanski škofiji, sta po ljubljanskem napačnem mnenju pripadli ljubljanski škofiji kot njen svojski teritorij zato, ker sta bili inkorporirani ljubljanskim škofijskim ustanovam ob ustanovitvi ljubljanske škofije. To napačno pojmovanje so potem v Ljubljani s prvih dveh jedrnih župnij prenesli še na ostale inkorporirane župnije, najprej na št. Vid pri Ljubljani, potem pa še tudi na druge.

Da so v Ljubljani res tako mislili, nam pričajo tri suplike, ki so jih naslovili na papeža cesar, ljubljanski škof S. Lamberg in ljubljanski stolni kapitelj l. 1467, 1468 in 1469 v zadevi župnije sv. Vida nad Ljubljano, ki jo je cesar Friderik III. kot patron te župnije analogno z drugimi župnijami v svoji ustanovni listini 6. dec. 1461 in papež Pij II. v svoji ustanovni listini z dne 6. sept. 1462 inkorporiral ljubljanskemu stolnemu kapitelju, pa se ta inkorporacija zaradi pritožbe šentviškega župnika Heydnicka Jurija proti cesarju Frideriku III., ki ga je kot patron odstavil še pred ustanovitvijo ljubljanske škofije, še ni mogla izvršiti. Po ustanovitvi ljubljanske škofije sta se ljubljanski škof in stolni kapitelj postavila na cesarjevo stran zoper Heydnicka. Končno se je ta spor vendarle poravnal s Heydnickovo resignacijo na šentviško župnijo za določeno dosmrtno rento. Cesar, ljubljanski škof in stolni kapitelj so potem v zgoraj imenovanih suplikah prosili papeža, naj to poravnavo odobri in naroči izvršiti inkorporacijo šentviške župnije ljubljanski kapiteljski menzi. In kar je sedaj za nas posebno važno, je to, da se v teh suplikah tendenčno ali zaradi nejasnih pojmov o inkorporaciji trdi, da je šentviška župnija spadala prej pod oglejsko, sedaj pa da spada pod ljubljansko škofijo. Papež Pavel II. je to tendenčno, oziroma napačno poročilo o škofijski pripadnosti šentviške župnije sprejel v svoj breve, ki ga je 18. marca 1469 naslovil na stiškega opata z naročilom, naj imenovano inkorporacijo šentviške župnije izvrši. Ker se zato v brevu imenuje šentviška župnija »parochialis ecclesia Sancti Viti prope Laybacum olim Aquileiensis, nunc vero Laybacensis dioecesis« (glej mojo cit. razpravo str. 95—98), se je potem kaj lahko tako v Ljubljani kakor tudi v patriarški kuriji vsaj v začetku utrdilo napačno naziranje, da velja isto za vse ostale ljubljanskim škofijskim ustanovam inkorporirane župnije. Zdi se, da se v patriarški kuriji prav zaradi tega precedenta s šentviško župnijo vsaj začasno niso več zanimali za ostale ljubljanskim škofijskim ustanovam inkorporirane župnije, zlasti še, ker je cesar Friderik III. — seveda brez zakonite pravice, a iz svoje protioglejske cerkvene politike — dne 5. nov. 1466 podelil ljubljanskemu škofu Lambergu in vsem njegovim naslednikom oblast, da smejo čisto svobodno razpolagati z vsemi ob ustanovitvi ljubljanske škofije ljubljanskim škofijskim ustanovam inkorporiranimi župnijami in kapelami (glej mojo cit. razpravo str. 90).

Pravkar označeno napačno naziranje o škofijski pripadnosti šentviške župnije se je po citiranih suplikah vtihotapilo v breve papeža Pavla II. z dne 18. marca 1469 v času, ko je bila oglejska patriarška stolica izpraznjena. Kajti kakor smo že zgoraj omenili, je papež Pavel II. imenoval za oglejskega patriarha Marka Barbo šele ravno dve leti potem, 18. marca 1471. Prav tako se je to izvršilo prej, preden je Santonino nastopil svojo kanclersko službo v Vidmu, saj smo ga srečali kot kanclerja oglejskega generalnega vikarja ferentinskega škofa Andreja prvikrat šele 27. aprila 1469.

Oglejsko zanimanje za vprašanje o škofijski pripadnosti ljubljanskim škofijskim ustanovam inkorporiranih oglejskih župnij je potem počivalo sto let. Zato ni čudno, če si jih je ljubljanska škofija v tem času lahko priposestvovala. Šele l. 1581, ko se je začelo tekmovanje za zaježitev protestantizma in za katoliško reformo na naših tleh med beneško politično in avstrijsko politično usmerjenimi prelati, se je Oglej znova začel zanimati tudi za to vprašanje, ker je skušal svoj cerkveni vpliv ob času, ko je katoliška reforma začela prodirati iz Italije, čim bolj razširiti. Za to si je prizadeval na svoji vizitaciji avstrijskega dela oglejske škofije l. 1581 oglejski vizitator Pavel Bizancij (glej mojo cit. razpravo str. 99; IMK XVII, str. 57, 58). Od leta 1581 do 1620 so se vršili prepiri glede tega ob raznih prilikah. A protibeneško in avstrijsko politično usmerjeni ljubljanski škof Tomaž Hren je tako odločno in vztrajno zagovarjal

pridobljene pravice ljubljanske škofije, da je apostolski vizitator Sikst Carcano vse te spore končal l. 1620 z razsodbo v korist ljubljanske škofije (glej mojo cit. razpravo str. 110). Šele tega leta so bile torej meje med oglejsko in ljubljansko škofijo prvi-krat za obe strani jasno in definitivno določene, seveda v smislu večjega obsega ljubljanske škofije, kakor je bil tisti, ki ga je 6. sept. 1462 papež Pij II. v ustanovni listini za ljubljansko škofijo stvarno sicer tudi zadosti jasno določil (tri župnije: št. Peter pri Ljubljani v svojem tedanjem obsegu, št. Jernej na Dolenjskem v svojem tedanjem obsegu in nova stolna župnija sv. Nikolaja v Ljubljani), vendar ga prizadeti faktorji niso znali ali niso hoteli upoštevati.

Vir vsega posebnega razvoja obsega ljubljanske škofije, ki se je potem po jože-finski regulaciji najbolje zaokrožil l. 1833, tako da se je kril z obsegom bivše vojvodine Kranjske, je bilo zgodovinsko dejstvo, da je bila ljubljanska — sicer res zelo potrebna — škofija kot nekaka nezakonska hči spočeta iz političnih skušnjav in proti volji oglejske patriaršije.

Namenoma smo tu porabili priliko, da smo kritično izčrpali kratko Santoninovo poročilo o škofijski pripadnosti gornjegrajskih župnij, da obenem na konkretnem zgledu pokažemo, kako bo treba Santoninov Itinerarium v vsakem oziru izčrpati, če hočemo, da se iz tega dragocenega vira razlije nova luč na našo zgodovino 15. stol. Zato smo msgr. G. Valeju izredno hvaležni, da nam je izdal Santoninov tekst, in za številne njegove stvarne pripombe. Žal nam je le, da se izdajatelj ni zadosti seznanil z moderno, zlasti slovensko znanstveno literaturo in da je ortografija slovenskega in večkrat tudi nemškega besedila naravnost nekaj nemogočega. Takò za to delo kakor za *Rationes decimarum*, ki jih ocenjujem na drugem mestu v tem letniku *GMDS* in iz katerih citira pisatelj za naše kraje važni oglejski desetinski seznam pod novim imenom »*Decimationes Pontificiae an. 1296*« brez podlage v rokopisu ali v izdaji, ki jo je sam priredil, bi bilo dobro, če bi uredništvo *Studi e testi* izdalo kot supplementum poseben zvezek popravkov. To naj bi se zgodilo s sodelovanjem slovenskih znanstvenikov, ki bi ga iz ljubezni do resnice radi prevzeli. Prijazno sodelovanje je tu iz razumljivih razlogov potrebno in za obe strani zelo koristno.

Summarium

Pauli Sanctonini, curiae patriarchalis Aquileiensis cancellarii saec. XV. ex. opus ab ipso Itinerarium inscriptum et nuper e Cod. Vat. Lat. 3795 editum recensetur quoad maximum suum valorem pro historia Slovenorum in genere et speciali respectu habito ad auctorem ut verum humanistam in diiudicandis conditionibus moralibus partium septentrionalium et orientalium patriarchatus Aquileiensis, et ad quaestionem, quatenus parochiae in his partibus ad dioecesim Aquileiensem et quae ad dioecesim Labacensem tamquam propriae pertinuerint.

